

Марко М. Радуловић

Истраживач сарадник, Институт за књижевност и уметност

Поетска религиозност у делу Ивана В. Лалића

Сажетак: У раду су представљени основни видови религиозности у делу Ивана В. Лалића. Религиозна свест песника приказана је у тесној повезаности и културно-историјској упућености на средњи век и Византију. Испитује се како се религијско испољава као историјска свест, односно какав смисао и улогу у томе игра концепт сећања. Посебно је истакнуто како есхатолошко ишчекивање и песников осећај измештености из аутентичних и првородних простора доводи до тога да у Лалићевој поезији препознајемо осим поетског и глас прорицања. На крају рада указајемо на средњовековље Ивана В. Лалића, односно на његове културно-историјске и духовно религиозне условљености.

Кључне речи: сећање, Византија, средњи век, поетско, профетско, есхатологија, теодицеја, апологетика, Библија.

Песнички исказ Ивана В. Лалића обликован је са једне стране визијом историје као осмог дана стварања у коме се Бог јавља пре свега у ћутању, а са друге стране свешћу о апокалиптичности двадесетог века и његовом преломном значају за људску историју. Осећај последњих времена, који је подједнако топос и средњовековне Црквене књижевности и фолклорног наслеђа, снажно је актуелизован у Лалићевој поезији и заједно са трагичним искуством двадесетог века чини једну од главних поетских енергија које обликују песнички израз. Таква свест, иначе блиска многим модернистима, гради духовно озрачје у којем поетски глас бива осенчен и употпуњен тоновима профетског: „Моје песме имају привилегију да настају у овом веку, који је одлучни век људске историје. Настојим да моје реченице буду достојне те привилегије. И да можда, у тренутку читаоца, пренесу нешто од мог настојања да у своме времену препознам оне континуитете и трагове што људску прошлост, коју препознајем, уводе, пречишћену, у људску будућност о којој сањам. У овој садашњости, коју волим.“¹ Ужаси историје не одводе Лалића у поетски нихилизам. Упркос савремености он и даље подвижнички трага за духовним вредностима прошлости које путем сећања преноси у будућност. А будућност се у његовој песничкој визији јавља као рај: „На почетку био је Врт, на крају биће Врт“.

Сећање будућности

Трагање за историјским континуитетима, односно духовним вертикалама уводи у поезију овог песника фигуру Мнемосине, богиње сећања. У четвртој песми „Другог канона“ налазимо стих: „Нада је сећању сестра“. Наиме, концепт сећања код пе-

---

¹ Сви цитати из Лалићевих дела дају се према: Иван В. Лалић, *Сабрана дела*, Завод за уџбенике и наставна средства Београд, 1997.

сника српског модернизма није музејско сабирање и инвентарисање културних религија, није ни романтичарска идеализација егзотичне и декоративне прошлости, нити је егзистенцијалистичка фетишизација одређених историјских периода. Сећање се јавља пре свега „онако како блесне у тренутку опасности“. (Бењамин 1974) Дакле, не само да је концепт сећања битан структурни, поетички и смислотворни елемент Лалићеве поезике, крајње активан и дејствен, те стога савремен, него је сећање и основни човеков одговор на просторе угрожености у којима се обрео, сушто испољавање свести о самом себи и главни вид комуникације са Богом. Памћење у Лалићевој поезији нема улогу пуког препознавања, неделатне рецепције, већ увек представља одлуку, храброст да се изабере, изазов да се бесмисао осмисли, фрагменти отргну од заборава, односно случајности повежу у целину, другим речима напор да се конституише оно што Рикер именује као „нарративни идентитет“, а што није ништа друго него потрага за смислом сопственог живота. Својом вертикалном осом сећање подсећа и на завет Бога са својом творевином, на оно задано што је човек позван да испуњава. („Ти ћутљиви помоћници у напору присећања / Битног за неки нагли искорак из празнине, / Ти неми шапчачи када муцамо неки заборављени текст, / Битан кад мораш одговор да срочиш, на питање / неко непостављено“ — „Други канон“ — 5). Сећање није само презентација прошлости, свој пуни смисао оно задобија у стремљењу ка будућности, пошто у себи садржи верност нечему обећаном. „Препознати — зар на то да се своди сврха? / Јер прави разлог доласка је верност / Тек обећаној слици, верност речи / Неизговореној у кратком памћењу / Али прошапћаној / У будућности која додирује образе / И ново лишће старих платана размиче / Прстима истог ветра с мора / На овој страшно стварној обали.“ („Дафни“) Сећање поседује мистички карактер у коме су спојена сва три времена — време Врта (рајско доба), историјска драма садашњости и њено есхатолошко разрешење у вечности; у њему се сустичу и у исти мах пројављују божанска објава и човекова верност Богу, те памћење у Лалићевој поезији има смисао и снагу испуњавања завета. Када говори о значају Хамана за модерну мисао, Милбанк вели да садашњи моменат за овог мислиоца никада није пунктуално присутан већ је објективна визија увек интерферирана са селективним сећањем и суфлирајућом (надлазећом) будућношћу. (Radical orthodoxy 2002: 28) Слично томе у Лалићевој поетској свести садашња слика увек је потенцијално будуће сећање: производећи из прошлости свој пуни смисао задобија у будућности, обећаној, жућеној, заданој.

Трагика савременог искуства код Ивана В. Лалића не поништава љубав према садашњости па зато сећање није бекство од тренутка у коме се песник обрео. Садашњост као мера видљивог доживљава се као „будуће сећање“, а таквим доживљајем песник настоји да спајањем сва три времена, односно почетка и краја, видљивог и невидљивог, оствари у поезији тоталитет постојања и изрази апсолутност човекове драме у времену. Као код Светог Августина и многих религиозних мислилаца, и за Лалића поновно присаједињење вечности представља задобијање правог времена. Дакле, и памћење прошлости и тачно антиципирање будућности имају јединствен телеолошки смисао — Бога. (Radical orthodoxy 2002: 11)

Песничка слика односно поезија за Лалића представља човеков креативни одговор на основни вид егзистенције — проблем времена. Поезија је у исти мах исконска, историјска и есхатолошка. У таквом схватању садржан је дубљи религиозни смисао Лалићеве поезије.

Креирање поетских слика и стваралачки напор присећања условљени су осећањем духовне прогнаности и подразумевају пребивање у просторима у којима је оно о чему се сведочи суштински угрожено или га више уопште нема. Према томе, основна позиција из које Лалић пева јесте положај субјекта који бира и прихвата да следи и сведочи ствари и вредности изван њиховог аутентичног времена и простора. Било да је у питању Византија са својим историјским и симболичким потенцијалом, стваралаштво или религиозност, вредности које ови појмови носе у себи угрожене су у „свету опасних привида“. Али Лалићев песнички субјект, не бирајући утопијски ескапизам, нити одбацујући искуство свога доба, наставља да им служи упркос угрожености. Тиме песник поетском енергијом прошлост преобликује у кључне тачке и духовна упоришта човека свих епоха, дакле дозвољава да се испољи свест по којој су то ванвременске али и ванпросторне вредности, будући да су упућене есхатону. У оваквом ставу огледа се потреба за остајањем на страни аутентичности упркос њеној пародијској обезвређености, односно исказује се напор „једностране љубави“ за угрожени завет појавног и оностраног, историјске и есхатолошке реалности. Овакву песничку позицију Ивана В. Лалића уочио је Чарлс Симић. У предговору за књигу *Roll Call of Mirrors* он вели: „Савремени амерички песник Чарлс Рајт каже овако: ‘Поезија је уметност прогонства. Ко год озбиљно пише, пише из угла прогонства.’ Ово добија смисао у односу на оно што ради Лалић. Сви смо ми прогнани из свог порекла, као да нам кажу његове песме.“ (*Поћед њреко океана* 2007: 174) Оно што се у ранијим збиркама осећа као нејасно изгнанство из сопственог порекла у *Четири канона* добија свој пуни смисао у слици човекове пале природе, изгнане из Раја, али и ситуиране у десакрализованом космосу двадесетог века који се у Лалићевој поезији конституише као одлучујуће доба људске историје. О важности модуса сећања за сушто хумано у човеку сведочи и чињеница да Лалић модерно доба критикује управо због неговања свесног заборавља: „Заборав једу са хлебом слепци који сањају / Будућност испражњену, пометену као соба / Пре уласка новог станара.“ Иван В. Лалић спори се са савременим светом и његовим секуларним идеологијама, стране су му идеје прогреса у којима се будућност јавља очишћена од прошлости, односно утопијске илузије секуларног друштва пониклог из хуманизма.

Теодицеја поезије и искупљење молитве

Сећање код Лалића представља фрагмент упућен средишту које стално измиче. На поетичком плану свака песма у контексту целине која је човеку недостижна, али чије се присуство снажно осећа, задобија положај делића у мозаику. У исто време појесис се све чешће морфолошки актуелизује као молитва, тиха комуникација са Апсолутом. Поетски израз својом природом нужно је упућен на обраћање оностраном, а форма у којој се такав исказ остварује није више, строго гледано, чисто песнички облик, већ прераста у обредну форму Канона. Остваривши се не само у средњовековном жанру (Канон је то тек по генези свог уобличења) него истовремено у апсолутном облику у коме човек у целовитости свога бића комуницира са Богом, поезија се напреже до својих крајњих граница. Носећи у себи искуства поетског и егзистенцијалног, она та искуства приноси у јединство са литургијским и светим. Код Лалића поетско завршава речима молитвеног — акатиста: *Рагуј се*. Овакво исходиште упућује на то да Лалићево дело има вид својеврсне теодицеје у коме један од кључних појмова представља идеја икономије, односно домостроја, како то јасно видимо у *Четири канона*.

Када пише о песми „Плава гробница“ Саша Радојчић анализира реч „ипак“ која се јавља у њеним завршним стиховима: „крв ипак није вода“. Радојчић каже: „И оно ‘ипак’ у последњем стиху Лалићеве песме ‘Плаве гробнице’ вреди више него што бисмо у првом тренутку могли да помислимо. То ‘ипак’ у стиху ‘крв ипак није вода’ није могло да се изрекне одмах, него је изрицању те речи претходио дуги ход кроз сумњу, кроз стицање и губљење упоришта — кроз целу песму.“ (*Иван В. Лалић* 1996: 138). Ово „ипак“ јавља се као једно од стожерних места Лалићеве поетике, оно је преломни тренутак када песничка свест која се пре тога суочила са злом и у ужасу егзистенције осетила снагу његовог постојања, скупља последњи напор свога бића и свету говори „Да“. То је она тачка на којој се Лалић одваја од снажног тока модерне поезије који је он сам окарактерисао као нихилистички, односно као певање на прву трансмисију. Овај пре-крет у певању представља уплив сакралних сила. Изрећи „Да“ значи кроз мистичко искуство вере предати целог себе Богу и његовом науку. То је дубоки, трансцендентни догађај песме, снажно буђење религиозног бића, тренутак када поетски глас бива обogaћен апологетским и профетским тоновима. Управо због оваквих семантичких импликација Лалићева поетика јавља се као теодицеја, безусловно поверење у Творца и сврху постојања упркос злу у свету, а песнички субјект као скромни али непоколебљиви сарадник на плану спасења: „Сви који сарађују у остварењу тог плана (домостроја — М. Р.), најпре Апостоли, називају се „икономима“ Божијим“. (Брија 1999: 195–196)

Једно од битних исходишта Лалићеве теодицеје читамо у осмој песми „Првог канона“: „Треба ли да се чудим што историја тече / Неусклађена увек са планом искупљења? / Хлебови наших дана — рециклирани отпад. // Скаска о стварању само је археологија / Љубави у покрету. Или је корен руже. / Ако могу да назрем љубав у видљивоме / И онда кад је страшно — значи, у милости стојим. / Смрт је само синкопа у динамици спаса, / Почело је са вртом, на крају биће врт“. Управо је вера импулс који покреће стваралаштво и трансцендира га истовремено. Вера је структурни и егзистенцијални елемент који поетске снаге држи у јединству исказа и смисла. „А што се тиче спаса, или спасења: када бих мислио, или осећао да га нема — зацело не бих уопште писао песме. Јер моје песме покушавају да свету кажу Да, хватајући се укоштац са заводљивом представом о општем бесмислу свега.“ (Лалић 4, 1997: 291)

Када на овај начин сагледамо духовни доживљај и поетски исказ Ивана Лалића, можемо се сложити са речима Саше Радојчића који говори о песничковој историјској и религиозној свести као о тешком путу од сумње до прихватања. При том овај аутор сасвим исправно указује на дубоко сродство Лалићеве религиозности са историјском драматиком, „што значи да се она развија као један облик есхатолошког мишљења и певања“ (*Иван В. Лалић* 1996: 137) Овакво осмишљавање историјског искуства религиозном свешћу као и упосебљавање религиозне духовности конкретним историјским догађајима, блиско је погледу на свет наше старе књижевности, па у опусу модерног песника фигурира као очигледан елемент средњовековне поетике. „Исти тај поетски тоталитет условио је појаву једне нарочите врсте историзма, који се може назвати ‘библијско-хришћанским историзмом’. Овај не почива на погледу уназад, на одређивању временске дистанце са које се прошлост призива да буде рационализована и искоришћена у посматрачевом времену. Његов је основ, напротив, у временском, дијахронично-историјском идентитету, у такозваном ‘вечном презенту’.“ (Богдановић 1991: 64)

Култ културе

Садржај сећања код Лалића испуњава култура као мистична сила, односно траг љубави човека и Творца. (Због енергије која је у њима садржана и објективизована, Лалић културне артефакте види као „дела љубави“²). У култури је сублимисана поетска љубав за видљиво, односно за Божју творевину која се у потпуности остварује тек у синтези са оностраним: „Јер у видљивом је граница радости / Са друге стране; размер заданог, / Једина могућност да се прерачуна³ / Недохват, и да се слике развенчане / Сретну: зато се чуда потврђују / У неумитном простору видљивог“ („Византија VIII или Хиландар“). Култура у овој поезији није у себе затворен систем означеног и означитеља, она је двоструко отворена и неизвесности изложена област. Једна неизвесност у знаку је протицања времена и потирања хуманитета стваралаштва: „Вода је само хитрија слика земље, / Сестра њена у друкчијем трајању; по томе / Оснивач града када оре бразду / За свечану сетву тргова и кула, сличан би био / Лађару који дрвеним прамцем, пет миља на сат, / Воду оре, а бразда му иза крме / У бели коров пене обраста;“ („Мнемосина“). Друга неизвесност је у замршености и онемогућености комуникације између Бога и човека, процеса који се у свом кулминационом виду у Лалићевој поезији отеловљује у фигури одсутног Творца. Лалић је свестан крхкости стварања, потирућих сила које прете да пониште вредности хуманитета, али он осећа и ћутање Бога, које није апсолутни изостанак Творца, већ специфичан вид његовог откривења у времену ужаса. Тако се култура код Лалића јавља као двоструко трансцендентан систем. Са једне стране она је изложена смрти која бестрасно потиरे објективације творачких енергија у времену, са друге, самом својом природом она је нужно упућена на Бога те се конституише у напору да и даље „даје одговоре и кад уста која питају ћуте“ („Писмо Џону Беримену на вест о његовој смрти“) Овако виђено културно стваралаштво је палимпсест јер уколико је аутентично увек упућује на Творца, на Прву руку. Дакле, испод видљивог положено је сведочанство о невидљивом, у овом свету недостижном, с оне стране границе: „Права је слика увек она друга, / Тек наслућена у свом привиду; / (Рестауратор који под првим слојем боје / Открива ранији рад, старију руку / Правог Мајстора, обавља ваљан посао. — *Imago Ignota*)“. Послање песника јесте трагање и призивање првобитног присуства, односно покушај гонетања и откривања смисла Божијег ћутања у свету Његове творевине. Смисао Божијег ћутања могуће је открити једино захвљајући поетској вери. Своју поетску веру Лалић објављује у виду слике пророка Јоне у утроби велике рибе, слике која је у најдубљој мери аутопоетичка и која се може схватити као симбол који илуструје читаво песничко дело овог модерног боготражитеља: „Тај силазак у топлу зиму, у трбух велике рибе, / Три дана и три ноћи у том светлосном мраку / Послушног звера (овде гутач и прогутани / Истој намери служе), подразумева један / Практичан савет: кад треба, вичи; кад треба, завапи, // Без обзира на лошу акустику; онај који те слуша / (Ако те слуша) очистиће сметње на везама.“ („Први канон“ — 6)

² Видети: Иван В. Лалић, *О делима љубави или Византија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1997.

³ Ово место упућује на апофатички лик Лалићевог религиозности. Далеко од манихејског одбацивања материје, оваква теологија користи видљиве ствари да покаже шта Творац није, *via negativa*. У поезији то значи напор да се уприсутни и изрази оно што стално измиче на такав начин да оно увек остаје тајна. Апофатизмом Лалић решава не само питања чисте спознаје Бога, већ и теодицејске проблеме, дакле апофатизам у његовој поезији има и етички карактер. („Сличан узрок / Окреће око тами која дели // Звезду од звезде; без ње не би знали / Да звезде јесу. *Via negativa*. У мразној ноћи, од ватре до ватре / Тама је мера. Звери део мере.“ — „Концерт византијске музике“)

Комуникација са апсолутом одвија се језиком културе која је условљена и одређена историјским контекстом свога настанка. Употребом непоетских лексема Лалић уводи квалитет светог и ванвременог у савремени контекст. Технички појмови и артефакти призвани у непосредну близину сакралног уводе дисонанцу у поетски говор, али и служе Лалићу да изрази искуство савременог доба, да представи специфичан вид односа према оностраном у коме се свето, преломљено кроз исказе модерне цивилизације, постварује и јавља у отуђености човека од Бога. Техничка лексика јасно подвлачи идеју алијенације од Бога и његовог плана спасења. Лексеме савремене цивилизације представљају залог искуства које се не може одбацити већ се превазилази религиозном вером и поетском енергијом. Дакле, те речи чине онај слој искуствености који омета потпуну комуникацију са Апсолутом, те постају шум, односно „сметња на везама“. Када је исказ на врхунцу, оне уступају место чисто поетским речима и изразима, као у *Четири канона*. Савремена лексика, у многим песмама укроћена строгом формом, потчињена смисаоном језгру песме у виду сакралне енергије са којом аутентична поезија увек комуницира, бива на тај начин принесена да служи једном вишем смислу који се огледа у синтези модерног искуства техничке цивилизације и сакралне жудње човека; непоетски и профани изрази бивају тако принесени на службу поетском и сакралном. Речи које значе једно у свом примарном контексту, у ткиву песме и духовног искуства које она посредује почињу да творе сасвим друге и супротне семантичке тонове. У оваквој ресемантизацији речи садржан је особит вид поетске и религиозне ироније. Наиме, у Лалићевој поезији оно што ћути, што измиче, што је ометано, својом снагом делује тако да се пробија кроз статистику сметњи, али и више од тога, универзалношћу смисла, целовитошћу искуства, аутентичношћу порекла, оно успева да у себе упије и преобрази и саме шумове комуникације. Тако се у *Канонима* све техничке, непоетске лексеме потчињавају оцртавању Божије иконимије и плана спасења да би у свакој завршној строфи уступили место најфинијим изразима којима се слави Богородица. Именовањем Бога и Божијег домостроја појмовима савремене лексике и техничке цивилизације, али и употребом најфиније песничке лексике у „богородичним икосима“ (провери), Лалић испољава не само емотивно амбивалентан, него и религиозно целовит однос према Творцу. Наиме, он Га доживљава као Бога Старог Завета у „страху и трепету“ и види Га као одсутног из осмог дана стварања. Ипак, Лалић има поверење у Божанску икономију тако да се и савремена лексика користи да изрази Бога који јесте, да му простре своје поверење. Отуда и речи из техничке цивилизације код Лалића попримају вид признавања и призивања Бога. Дакле, однос према Богу Оцу грађен је у извесном смислу као отуђење које се превазилази посредничком улогом Богородице Мајке која рађа Сина Спаситеља. Неспоразум између Творца и песничког субјекта *Канона* не значи и одбацивање старозаветне слике Бога или пародирање идеје Божјег домостроја. Песник себе у потпуности предаје Богу и сведочи то стиховима: „Достојно јесте славити Бога живог, // Онога који јесте, онаквог какав јесте“. („Четврти канон — 9“) Господ у својој слави остаје вечна тајанственост па технички изрази који истичу отуђење на емотивном плану, у религиозном смислу само подвлаче недокучивост Творца и сведоче спремност песниковог бића да му се у потпуности преда: „Мој Бог у *Канонима* није страшан него је, по самодефиницији, ‘онај који јесте’. У том тоталитету он је и ‘страх и трепет’ — као такав дејствен нарочито у Старом завету. Али он је и Отац, и Спаситељ, и установитељ основног космичког начела — љубави... По-

кушао сам да у *Канонима*, колико сам могао, изразим моје емотивне реакције на све те аспекте 'онога који јесте'. Уплео сам у то плетиво и живе и мртве, и анђеле и врапце... И кроза све то провукао, као видљиву и чврсту нит, понављани мотив Богородице.“ (Лалић 4, 1997: 289)

Богородица је веома важна за Лалићеву поезију. Њена фигура одабрана је као савршен посредник између хуманог и светог, медијатор који разуме патње човека и ублажава слику осветољубивог, старозаветног Бога.⁴ Осим тога она је одувек била извор песничке инспирације самом природом свога култа који се успоставио у Цркви. Дакле, у њој је постојао изванредан степен ослобођености од догми који је песницима остављао креативан простор за слободан рад појесиса. Улогу фигуре Богородице у поетском стваралаштву и њен положај у учењу Цркве прецизно описује Мајендорф: „Ипак одсуство било какве формалне догматске дефиниције у мариологији, дало је слободу песницима и проповедницима и суздржаност сухим егзегетама. Њима су биле на располагању стотине списа највећег византијског патристичког ауторитета, Јована Златоуста, који је могао да Марији припише не само 'првородни грех' него и 'узбуђење', 'невоље', па чак и 'честољубље'“. (Мајендорф 1985: 183)

Књижевно-историјски смисао средњовековља Ивана В. Лалића

Певање о средњем веку за српске песнике друге половине двадесетог столећа више је него модернистичко идеализовање ишчезлих епоха прошлости. (Armstrong 2008: 10) Средњовековље представља онај период наше историје када кроз примање писма, прихватање вере и утврђивање државности, можемо пратити рађање самосвести сопствене културе. Отуда обраћање епохи средњег века за нашу књижевност увек представља поновно промишљање сопствених почетака. Говорећи о смислу и улози концептосфере Византије у својој поезији, где ту фигуру одређује, између осталог, као „метафору порекла“, Лалић сведочи и о неминовности избора, за песника из ових духовних простора, управо тог културно-историјског симбола. Повратак Византији јесте трагање за сопственим почетком у времену, за првим словесним испољавањима егзистенције, за суштим у култури, јер за митопоетску свест порекло замењује суштину. (Мелетински) Управо у том смислу Византија за Лалића има уједно духовно-актуелни колико и културноисторијски значај. Лалићева религиозност неразлучиво је повезана са историјском свешћу, како то примећује Саша Радојчић, али и са културном самосвешћу јер за Ивана В. Лалића култура је нужно човеков одговор Богу и комуникација са Апсолутом. Дакле, поетска и религиозна енергија конституишу се у поезији као човеково себе-сведочење кроз комуникацију са просторима и енергијама које хуманитет превазилазе.

Осим у избору форме (Канон, молитва), присуству одговарајућих тема, мотива и садржаја, наслеђе средњовековне поетике открива се у основним поступцима Лалићеве уметности. Видљиво је оно у самој темпоралној организацији песме. Наиме, када открива дубинску повезаност библијског предања, митских приповести и историјских догађаја са формама и доживљајима савременог искуства и када их у том континуитету отвара ка будућности која се ишчекује (есхатону), Лалић баштини хришћанско поимање времена, најизразитије остварено у нашој сред-

⁴ У овоме је Лалић следбеник Лазе Костића који је такође мотив Богородице и Њој посвећеног храма употребио као симбол медијације између православног и католичког хришћанства, еротске и космичке љубави. (Santa Maria della Salute)

њовековној књижевности. „Самим тим што припада једној метафизичкој, спиритуалној сфери, средњовековна уметност се уздиже изнад времена, на неки начин негира време. Прошлост, као условна категорија, постаје садашњост. Комуникација са прошлошћу тада је непосредна, духовна, у извођењу оног што је опште, а из историје — онога што је надисторијско, метаисторијско. Средњовековни историзам је сав у доживљавању те везе са прошлим као садашњим пошто је најпре откривен, па апстрахован, низ ‘вечних’ елемената и чињеница.“ (Богдановић 1991: 64)

Неретко се као песнички субјект Лалићевих песама јавља фигура дијака. Ово је најизраженије у *Четири канона*. Условљен природом жанра канона, песник Лалићеве збирке конституише се као „хитри брзописац“, граматик чијем гласу у подтексту лежи Библија и чије је стварање истовремено и молитва. Овде се поетичка паралела са Црквеном књижевношћу остварује истовременошћу смисла и функције песничког субјекта. Треба имати у виду да истицање сродства средњовековног дијака и модерног ствараоца није нипошто декоративне природе. Оно има дубљи културноисторијски, естетско-поетички и духовно-религиозни значај. Наиме, овим избором по сродству Лалић се не залаже за једноставан повратак у прошлост, већ духовно опредељење средњовековног дијака следи у промењеним околностима у којима је главни задатак граматика, у складу са визијом осмог дана стварања у коме Господ није присутан, да „описе одсутну милост“. Као и Принцип који је „принуђен да следи етичка начела народних песама изван њиховог времена и простора“ (Јовановић 1994) тако је и Лалићев дијак, односно песнички субјект целокупне Лалићеве поезије свесно изабрао да следи духовне енергије које су или нестале или су најугроженије у модерном свету. Ово је основна поетичка ситуација Лалићеве поезије коју је већ, како смо горе навели, добро уочио песник Чарлс Симић. Дакле, Лалић се јавља као аутентични баштиник средњовековља управо тамо где не користи духовну енергију и естетички израз старе књижевности као грађу, већ где искуство таквог погледа на свет приводи дијалогу и стваралачком самеравању са савременом реалношћу. „Граматик“ у његовој поезији представља више него слику — непосреднији у значењу него метафора, јавља се као аутопоетички исказ првог реда. Управо је у *Канонима* остварена најдубља идентификација са Јованом Дамаскином.⁵ Наиме не само што су и средњовековни химнограф и песник *Четири канона* „хитри брзописци“, већ су своју песничку имагинацију обојица ставили у службу Богородици и Канону.

Сама форма Канона због свог богослужбеног порекла и религиозног смисла представља за Лалића универзално становиште са кога може да сагледа целину света и у коме се сустичу и поетички разрешавају све линије његове поезије. Зато што у њој проговара о песничком и егзистенцијалном искуству на свеобухватан начин, доводећи поетску енергију и временитост егзистенције на границу са сакралним и вечним, *Четири канона* су Лалићева заветна књига у којој се истовремено исповеда вера у поезију и вера у Бога и Богородицу. Двострукоост вере испољене у *Четири канона* узрок је протејског вида песничког израза који уједно представља и императив модерне поезије како га Лалић види: песма мора да говори истовремено о себи и о свету.

У *Четири канона* то говорење се не одвија на два колосека, већ је амалгамисано до апсолутног јединства. Не само да се у поетском простору истовремено испитују песма и њен смисао (посредно и смисао уметности, њен однос према теологији

⁵ Погледати песму „Шапат Јована Дамаскина“ из збирке *Писмо*.

и осталим формама боготражитељства)⁶, него се преиспитује и читава духовност, па према томе и религиозност коју она посредује. *Четири канона* су драма коју песнички субјект проживљава у свим главним видовима своје егзистенције — религиозном, поетском, историјском. Наглашена окренутост себи и потреба да се стваралаштво осмисли и оправда јесте позиција модерне поезије која, изложена тешким ударима егзистенције, настоји да се конституише као свеобухватни, тотални одговор на суштинске животне изазове. Таква амбиција поетско доводи у близину религиозног, те се исказ нужно испољава у амбивалентном виду — као поетско казивање о свету али и профетско сведочанство. У крајњој линији модерна поезија која говори егзистенцији „Да“ нужно поприма апологетички вид.

Лалић је баштиник средњовековне духовности јер поетску енергију своје песме отвара и усмерава према сакралној енергији божанског. Језик и речи нису организовани у затворени систем означајалаца и означеника већ су отворени реалности изван себе која се опире директном именовану па се каткад пројављује у форми наговештаја, а у свом најпрегнантнијем виду поприма облик одсутности. Драма доба у коме Лалић пише обележена је „гласним ћутањем“ Оног коме се песник обраћа, замршеношћу смисла и пометеношћу знакова. У таквом тренутку повести неопходна је вера у „очишћење сметњи на везама“, односно поверење у моћ симбола да и даље испуњава функцију призивања оностраности. Иван В. Лалић истовремено је модеран стваралац и аутентични баштиник средњовековне поетике јер задржавајући свест о поетској слици, артифицијелности симбола, посредничкој природи песничке речи, у исто време чува у себи веру у оно што та реч призива и представља, у духовну реалност којој се обраћа и сакрални смисао из кога производи. Метапоетска свест и хришћанска религиозност у овој поезији живе у симбиози и дејствују у хармонији.

У складу са хришћанском концепцијом о динамичкој отворености културне реалности ка ономе што је превазилази, поезија бива омогућена енергијом која трансцендира саму поезију. Тако онтолошки осмишљена она добија свој пуни значај. За хришћанског уметника појесис остварен у песништву представља само вид егзистенције, никако егзистенцију саму. Поетско није нити може бити апсолутна реалност у којој је садржан спас, оно не представља Нови Јерусалим. Песништво је непрестана комуникација са насušним и Апсолутним, чежња и покрет ка „реалности с оне стране“, односно, како сам Лалић вели, „песма је пут“ који човеку отвара пролаз у просторе духовности, у њој је за ствараоца положена могућност да се „можда пише, па уздрхти, осети ли синкопу / у пулсу духа у ниски слова ако се / видљивом каже“. Зато Лалићево певање не проживљава кризу сопствених могућности. Оно се не зауставља на граници поетског и мистичног — што је једно од основних поетичких исходишта песништва Миодрага Павловића — већ свесно те дихотомије, поетском вером и религијским доживљајем проблем јаза изрецивог и неизрецивог, створења и Створитеља, разрешава у духу средњовековне поетике. Читалачко искуство, стваралачки доживљај и драма историјског битисања — све то твори јединствени смисао људске егзистенције. Песма је путовање у ишчекива-

⁶ „Јер у корену руже / Будна је била змија — но пустимо богословље, / Оно је корен сумње, каже један филозоф / Отворенога друштва. П е с м а је истински пут.“ — „Први канон — 8“; „Једна суштина у три хипостазе, каже учени теолог... / Лепше то каже кичица сликара оног словенског / Који бојама дозва три госта у дом Авраму, цртежом / Безгрешним, геометријом гостољубља, пигментима разумућим / У светлости спасења. Јер заблуда је да Господ / Говори махом кроз пророке, и успут понеког свеца...“ — „Други канон — 6“.

њу Бога, модус којим се наслућује и доживљава живот у својој целини, простор сусрета хуманог и сакралног. Тако се пред крај миленијума религиозно искуство јавља као аутентично становиште са кога је могуће разумети појавност савременог света, односно као пуно испуњење поетичке жудње за целовитошћу наше модерне поезије исказане почетком друге половине двадесетог века⁷. Ово је истовремено и тачка у којој Лалић постаје близак току савременог мишљења исказаног у покрету Радикална теологија са Кембриџа који настаје приближно истих година када и његова *Четири канона*.⁸

Својом заветном збирком Иван В. Лалић изнова је преиспитао поетичке, егзистенцијалне, естетичке и философске претпоставке старе књижевности и остао им веран. Стваралачки поунутрашњене, оне нису биле за њега једноставно књижевно-историјски проблеми већ жива питања и одговори „прогнаног“ песничког бића на искуства десакрализованог света. Треба приметити да за *Четири канона* фолклорни елементи и митопоетска свест немају улогу какву имају код песника модернизма (Попа, Павловић, Симовић), већ је за смисао и облик ове поеме пресудно хришћанско наслеђе. Ово сведочи да Лалићева инспирација није првенствено културно-историјска већ пре свега религиозна. Култура је у Лалићевом делу без изузетка трансцендирана, па тако никада није само говор о сусрету са безданом свемира и ништавила, нити о судару појединца са историјским недаћама (Попа, Павловић и Симовић), већ је изнад свега сведочанство живог односа човека са Богом. Стварање је вредно тек у својој отворености ка Божијој милости која га довршава, односно постаје оно што заиста јесте онда када поетско искуство надогради религиозним доживљајем.

За Лалићеву песничку духовност, а према томе и поетску слику, теме и мотиве није пресудно паганско наслеђе изражено и похрањено у фолклорним облицима наше културе. За разлику од Попе, Павловића и Симовића, у Лалићевом стваралаштву пресудну улогу игра култивисана духовност и следствено томе зрела религиозност. Отуд је у његовом песништву најизраженија енергија хришћанске сакралности. Управо зато Лалић у својој поезији разрешава суште дилеме верујућег човека, те за разлику од тројице наведених песника хришћанску иконографију не третира само као грађу за рад поетске имагинације, нити као националне симболе којима посредује универзалне истине, већ као насушни вид човекове егзистенције. Сложено је питање библијске симболике у песништву Ивана В. Лалића. Оно нема исти статус какав може имати митско и фолклорно наслеђе у нашем модернизму. Библија са својим „страхом и трепетом“ али и „благом вешћу“ пред песника ставља по-

⁷ Видети посебно песме Миодрага Павловића „Треба поново пронаћи наду“ (87 *Њесам*), „Кантакузин“ (*Књига старословна*)

⁸ „Већ неколико векова секуларизам дефинише и конструише свет у коме је теолошко искуство дискредитовано или претворено у безбедно хоби приватне посвећености. А ипак у својим раним манифестацијама секуларни модернизам испољава анксиозност која се тиче недостатка сопственог чврстог тла — примери су Декартов скептицизам, Хобсов цинизам, Спинозине кружности. Данас логика секуларности имплодира. Говорећи дигитално симулираним гласом секуларизам прокламује — у почетку нелако а потом све бестидније — сопствени недостатак вредности и смисла. У свом сајберспејсу и тематским парковима он промовише бездушни материјализам — агресиван, оншалантан и нихилистички. Зборник есеја пред вама, покушава да поврати свет ситуирајући његова интересовања и активности у теолошки оквир. Не враћајући се просто у носталгију за премодерним, он подручја у која је секуларизам највише уложио — естетику, политику, секс, телесност, личност, свет појавног, простор — поново разматра са хришћанског становишта, односно у терминима Тројства, Христологије, Цркве и Евхаристије. Оно што настаје јесте привремени теолошки пројекат омогућен самосвесном површноћу данашњег секуларизма.“ (*Radical orthodoxy* 2002: 1) (Превод М. Р.)

следњу егзистенцијалну дилему: прихватање или одбијање. Природа Лалићеве песничке инспирације не дозвољава да се библијска духовност пропусти кроз поетску имагинацију те да се отвори слободној игри пародије. Суштина Лалићеве теодицеје јесте удес идеалног читаоца Библије који је учесник у драми у којој је заложена сама његова егзистенција. У *Четири канона* тематизовано је читање Библије: „Господ је велик ратник, име му је Господ, каже књига, / Тако нечитка у овој позној светлости, а ипак / Прљи ти прсте када је листаш, сабран у скрушености“; „Тако говори књига, мравињак слова осветљен / Лампом при узглављу несанице ми“; „У гневу сети се милости, вапи књига / Отворена на обележеној страни“; „Нема стене као што је Бог наш, пева Ана, / Из књиге пророчица“, изнад свега Библија је „књига којој простирем поверење“. *Четири канона* су истовремено и читалачка драма на концу живота, последње суочавање са најважнијом Књигом, дакле не само песничко него и људско свођење рачуна. То је напор да се у Старом и Новом завету препозна Творчева љубав посредством медијаторске улоге Богородице. Управо зато се хришћанска религиозност, упркос сложеној симболици којом се пројављује и снажном инсистирању на артифицијелности израза, не јавља пре свега као симбол већ као жива вера и аутентичан однос према Богу. За разлику од поетске фантастике Миодрага Павловића, односно историјске инспирације Попе и Симовића, у Лалићева *Четири канона* песма се отвара религиозној реалности. Отуда Лалић није песник културе упркос несумњивом значају културноисторијске стварности за његову имагинацију, већ је пре свега религиозни песник што значи да из перспективе отворене, духовне реалности стално преиспитује границе артифицијелности и природе, речи и постојања, те да у својој поезији призива и решава основна егзистенцијална питања. Сложеније и посредованије али једнако страсно и непоколебљиво, Лалићева песничка грађевина на крају двадесетог века сведочанство је живе вере у Бога Истинитог онако како је то поезија Пола Клодела била на његовом почетку.

Резиме

У раду смо покушали да опишемо како се Лалићева поетска свест и религијска духовност испољавала у различитим видовима његове поезије. Анализирали смо значај концепта сећања у коме је оживео средњовековно-библијски историзам „вечног презента“. Разматрали смо Лалићево схватање културе као двоструко трансцедентног система са једне стране угроженог претњом нестанка и потирања, а са друге условљеног и заштићеног комуникацијом са Апсолутом који га превазилази. Указали смо на теодицејски вид Лалићеве поетике, на њен пут од суочавања са злом до одлучне спремности да слави творевину и сведочи Творца. Испитали смо значај и смисао техничке лексике у *Четири канона* и описали медијаторску улогу Богородице у овој Лалићевој поеми. На крају само истакли основне додирне тачке песништва Ивана В. Лалића са средњовековном поетиком и нагласили значај хришћанске религиозности за формирање и испољавање његове песничке свести.

Литература

- Лалић 1997: Иван В. Лалић, *Сабрана дела*: 1. *Време, вајре, врџови*; 2. *О делима љубави или Византија*; 3. *Сћрасна мера*; 4. *О поезији*; Завод за уџбенике и наставна средства Београд. Секундарна:
- Armstrong 2008: Tim Armstrong, *Modernism: a cultural history*, Cambridge.
- Бењамин 1974: Валтер Бењамин, *Есеји*, Нолит.

- Богдановић 1991: Димитрије Богдановић, *Историја стваре српске књижевности*, СКЗ, Београд.
- Брија 1999: Јован Брија, *Речник православне теологије*, превео с румунског епископ источно-амерички Господин Митрофан (Кодић), Београд.
- Иван В. Лалић 1996: *Иван В. Лалић, њесник*, зборник радова, уредио Драган Хамовић, Народна библиотека Краљево.
- Јовановић 1994: Александар Јовановић, *Поезија српској неосимболизма: историја једне њесничке осећајности*, „Филип Вишњић“, Београд.
- Мајендорф 1985: Џон Мајендорф, *Византијско догословље*, Крагујевац 1985.
- Појлед њреко океана 2007: *Појлед њреко океана: њрејиска Ивана В. Лалића и Чарлса Симића 1969–1996*, приређивање, превод и предговор Светлана Шеатовић Димитријевић, Чигоја штампа, Учитељски факултет, Институт за књижевност и уметност
- Radical orthodoxy 2002: *Radical orthodoxy — A new theology*, edited by John Milbank, Catherine Pickstock and Graham Ward, London and New York